

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЗМІСТУ ОСВІТИ
ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ НАПН УКРАЇНИ
УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ І НАУКИ
ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
КНЗ «ЧЕРКАСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ІНСТИТУТ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ
ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ
ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ»**

**МАТЕРІАЛИ
Х МІЖНАРОДНОГО ФЕСТИВАЛЮ
ПЕДАГОГІЧНИХ ІННОВАЦІЙ
Том 1.**

20-21 вересня 2018 року
м. Черкаси

ББК 74.04 (4 Укр) М

М34 Матеріали Х Міжнародного фестивалю педагогічних інновацій / [Упор. Назаренко Г. А.]. – У двох томах. Том 1. – Черкаси: ЧОПОПП, 2018. – 222 с.

УПОРЯДНИК:

Назаренко Г. А., доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, проректор з науково-методичної роботи КНЗ «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради»

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Бех І. Д., доктор психологічних наук, дійсний член Національної академії педагогічних наук України, директор Інституту проблем виховання НАПН України;

Кириленко С. В., кандидат педагогічних наук, доцент, начальник відділу інноваційної діяльності та дослідно-експериментальної роботи ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» МОН України;

Чепурна Н.М., кандидат педагогічних наук, доцент, Заслужений працівник освіти і науки України, ректор КНЗ «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради»

Видання підготовлено до друку та віддруковано
редакційно-видавничим відділом КНЗ «ЧОПОПП ЧОР»
Зам. № 1513 Тираж 100 пр.
18003, Черкаси, вул. Бидгощська, 38/1

ЗМІСТ

РОЗДІЛ І.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ	
<i>Бех І. Д.</i> ЕТИЧНІ ІНСТАНЦІЇ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ ЯК ПЕДАГОГІЧНИЙ ПРІОРИТЕТ.....	6
<i>Журба К. О.</i> СВОБОДА І СПРАВЕДЛИВІСТЬ У СМИСЛОЖИТТЄВОМУ ВИМІРІ ЗРОСТАЮЧОЇ ОСОБИСТОСТІ.....	9
<i>Шкільна І. М.</i> ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНА ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОЇ У ПІДЛІТКІВ.....	15
РОЗДІЛ 2. ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА У НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ	
<i>Істоміна Н.В.</i> МОДЕЛЮВАННЯ РЕЧЕНЬ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ГРАМАТИЧНО – ПРАВИЛЬНОГО МОВЛЕННЯ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ.....	21
<i>Тарасюк М. Д.</i> «INCLUSION» ДЛЯ ВЧИТЕЛІВ, ЩО ПРАЦЮЮТЬ З ОСОБЛИВИМИ ДІТЬМИ ЗА ДОПОМОГОЮ КОМП'ЮТЕРА.....	26
<i>Тесленко Н. О.</i> ФОРМУВАННЯ ГРАМАТИЧНИХ КАТЕГОРІЙ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ.....	33
<i>Українська Н. В.</i> ОСОБЛИВОСТІ КОРЕКЦІЇ ЗАГАЛЬНОГО НЕДОРОЗВИНЕННЯ МОВЛЕННЯ В ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНОМУ СПЕКТРІ В ДІТЕЙ ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ.....	36
<i>Цюрмаста Т. А.</i> ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ШЛЯХОМ РОЗВИТКУ ДОТИКОВОГО СПРИЙМАННЯ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ.....	41
<i>Лисенко Л. А., Пишна Т. О., Ускова Л. О.</i> ЛЯЛЬКА ЯК ПЕРСОНА: ПЕДАГОГІЧНИЙ ПІДХІД ДЛЯ СОЦІАЛЬНОГО І ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ ДИТИНИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ.....	45
<i>Почтаренко В. М., Шумейко В. В.</i> ОСОБЛИВОСТІ КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ З АУТИЗМОМ.....	52
<i>Шевченко А. А.</i> РОБОЧИЙ ЗОШИТ ЯК ДИДАКТИЧНИЙ ЗАСІБ ДЛЯ РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ.....	58
РОЗДІЛ 3. ІННОВАЦІЇ У ДОШКІЛЬНІЙ ОСВІТІ	
<i>Барабаш О. І.</i> ІНТЕГРАЦІЯ СИСТЕМИ МУЗИЧНО-РИТМІЧНОГО ВИХОВАННЯ Е.ЖАК-ДАЛЬКРОЗА З РИТМАМИ УКРАЇНСЬКОГО ДИТЯЧОГО ФОЛЬКЛОРУ.....	61
<i>Мішкова О. М.</i> ВИКОРИСТАННЯ СПАДЩИНИ КАРЛА ОРФА ТА ВАСИЛЯ ВЕРХОВИНЦЯ В ОРГАНІЗАЦІЇ МУЗИЧНО-ТЕАТРАЛІЗОВАНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	66
<i>Дощенко І. О.</i> ФОРМУВАННЯ ДУХОВНО-ЦІННІСНИХ ОРІЄНТИРІВ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЯК ЗАСОБУ СОЦІАЛІЗАЦІЇ В ІНТЕГРОВАНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ ЧЕРЕЗ ВИКОРИСТАННЯ СПАДЩИНИ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО.....	70
<i>Острень Р. Р., Музика Г. А.</i> МНЕМОТЕХНІКА В ДИДАКТИЧНИХ ІГРАХ НА ЗАНЯТТЯХ З МАТЕМАТИКИ У ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ.....	75
<i>Сидун В. О., Андрієнко С.О.</i> ЕЙДЕТИКА ДЛЯ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	80
<i>Балала Л. І.</i> ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ КРАУДСОРСИНГУ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ЯК МЕХАНІЗМ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ ДОШКІЛЬНОГО ЗАКЛАДУ.....	85
<i>Дяченко Т. В.</i> ЕДЬЮТЕЙНМЕНТ ЯК ФІЛОСОФІЯ ТА ІНТЕГРОВАНО-	

КРЕАТИВНА ТЕХНОЛОГІЯ У ДОШКІЛЬНІЙ ОСВІТІ АБО ІННОВАЦІЙНИЙ ПРОЕКТ «СКАРБНИЧКА КОРИСНИХ ДРІБНИЧОК».....	90
<i>Долгаль С. Г., Шевчук І. В.</i> ЛЯЛЬКА-МОТАНКА ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ ЗАЛУЧЕННЯ ДИТИНИ ДО ІСТОРИЧНИХ, КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ, ТРАДИЦІЙ ТА ЗВИЧАЇВ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ.....	100
<i>Алехнович О. І.</i> РОЗВИТОК МОВЛЕННЄВОЇ ТВОРЧОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ВИКОРИСТАННЯМ МОДИФІКОВАНОЇ МЕТОДИКИ СПРИЙМАННЯ ЗОБРАЖЕНОГО НА КАРТИНІ ОРГАНАМИ ЧУТТІВ.....	105
<i>Жмуцька О. А.</i> ФОРМУВАННЯ ЕЛЕМЕНТАРНИХ МАТЕМАТИЧНИХ УЯВЛЕНЬ ТА СЕНСОРНИХ ЕТАЛОНІВ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ТА СЕРЕДНЬОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ВИКОРИСТАННЯМ ПАЛИЧОК ДЖОРДЖА КЮІЗЕНЕРА.....	110
<i>Олійник Л. М.</i> МЕРЕЖЕВИЙ ПРОЕКТ «ПІДГОТОВКА ВИПУСКНИКІВ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ДО НАВЧАННЯ У НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ».....	114
<i>Косенко Н. М.</i> ДРУЖНА ВЕДМЕЖАТКОВА РОДИНА – ЩАСЛИВА ТА СПОКІЙНА В САДОЧКУ ДИТИНА» (АДАПТОВАНА ДАНСЬКА МЕТОДИКА «ДИТЯЧИЙ САДОК БЕЗ НАСИЛЛЯ – ШКОЛА БЕЗ ЦЬКУВАННЯ»).....	119
<i>Новікова І.В.</i> ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ІГОР ПІД ЧАС ОЗНАЙОМЛЕННЯ ДІТЕЙ ІЗ ТВОРАМИ ЖИВОПИСУ.....	123
<i>Давидова О. В.</i> ДОШКІЛЛЯ ТА ШКОЛА: СПІЛЬНІ КРОКИ, СПІЛЬНА МЕТА.....	125
<i>Мартиненко Г.В.</i> ВИКОРИСТАННЯ КОКТЕЙЛЬНИХ ТРУБОЧОК ДЛЯ РОЗВИТКУ ДИТИНИ.....	132
<i>Кисла Н. В.</i> РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ І ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ДИТЯЧОЇ АНІМАЦІЙНОЇ СТУДІЇ «KINDER CINEMA».....	134
РОЗДІЛ 4. ІННОВАЦІЇ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ, ПОЗАШКІЛЬНОЇ ТА ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ	
<i>Яковенко Т. В.</i> МОДЕЛЬ СТВОРЕННЯ СПРИЯТЛИВОГО ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ.....	138
<i>Шипіло І. В.</i> ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ САМООСВІТНЬОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....	144
<i>Тимофєєва Т. О.</i> УПРОВАДЖЕННЯ МЕДІАОСВІТНИХ ТА ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ТА ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ.....	148
<i>Величко А. В.</i> L-ЩОДЕННИК ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ КОГНІТИВНОГО І ДИВЕРГЕНТНОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ, ІННОВАЦІЙНА ТЕХНОЛОГІЯ РОБОТИ З ОБДАРОВАНИМИ УЧНЯМИ.....	154
<i>Ніколенко Н. І.</i> РОЗВИВАЄМО ПОЗИТИВНЕ МИСЛЕННЯ ШКОЛЯРА ЗА ДОПОМОГОЮ ПСИХОКОРЕКЦІЙНОГО ПРИЙОМУ АНАЛІЗУ ПРИТЧ.....	158
<i>Вовна А. М.</i> ПСИХОСЕМАНТИЧНА МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ РИС ОСОБИСТОСТІ «5 ПАЛЬЦІВ».....	163
<i>Бабак В. А.</i> МЕТОДИКА «PHILOSOPHY FOR CHILDREN, P4C» НА ЗАНЯТТЯХ У СУЧАСНІЙ ШКОЛІ.....	168

<i>Євтушенко О.В., Сніжинська С.В.</i> ІНТЕГРАЦІЯ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ І ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ УЧНІВ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ.....	174
РОЗДІЛ 5 ІННОВАЦІЇ В УПРАВЛІНСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ СУЧАСНОГО ЗАКЛАДУ ОСВІТИ	
<i>Гуменюк В. В.</i> МОДЕЛЬ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ АВТОНОМІЇ.....	181
<i>Кутеньова Н. Б.</i> ЦЕНТР РОЗВИТКУ ДИТИНИ – ВІДКРИТА ОСВІТНЯ СИСТЕМА.....	185
<i>Люшин М. О.</i> УПРАВЛІННЯ СУЧАСНИМ ЗАКЛАДОМ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ НА ЗАСАДАХ МАРКЕТИНГУ.....	189
<i>Ханзель Ж. І.</i> ФІЛОСОФІЯ ДЛЯ ДІТЕЙ – НОВА ОСВІТНЯ ПАРАДИГМА.....	194
<i>Думитрюк Г. Т.</i> SCRUM-ТЕХНОЛОГІЯ – ЕФЕКТИВНИЙ МЕТОД УПРАВЛІННЯ ПРОЕКТАМИ ВСУЧАСНОМУ ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ	200
РОЗДІЛ 6. ІННОВАЦІЇ У ПІСЛЯДИПЛОМНІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ ОСВІТІ	
<i>Вареха А. Г.</i> ВІРТУАЛЬНА ПЕДАГОГІЧНА ВИСТАВКА «ОСВІТНІЙ ПРОСТІР КІРОВОГРАДЩИНИ: ІННОВАЦІЙНІСТЬ, ДОСТУПНІСТЬ, ЯКІСТЬ»...	207
<i>Василенко Н.В.</i> АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ.....	211
<i>Ринчовська Т. В., Соломонюк С. В.</i> ВОРКШОП ЯК ФОРМА ДИНАМІЧНОГО НАВЧАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ.....	218

РОЗДІЛ І.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

ЕТИЧНІ ІНСТАНЦІЇ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ ЯК ПЕДАГОГІЧНИЙ ПРІОРИТЕТ

*Бех Іван Дмитрович, доктор психологічних наук, професор,
дійсний член НАПН України,
директор Інституту проблем виховання*

Ідеї концепції «Нова Українська школа» спрямовані на кардинальну зміну всієї нашої освітньої політики, такої, що передбачає формування людини високої культури, у якій гармонійно поєднується глибокий теоретичний і практичний розум з істинною духовністю. Честь, совість, справедливість, безкорисливе піклування про інших, патріотизм стають знаком розвиненої особистості та регулятором життєвої активності. Тож наша школа має стати школою цінностей.

Це вимагає інноваційної організації, зокрема виховного процесу у всіх освітніх ланках. Трудність цієї мети пов'язана з тим, що процес виховання значною мірою спричиняється зовнішніми факторами, які, за великим рахунком, мають бути адекватними виховним завданням.

Однак нас оточує культура з переважаючою технологічною спрямованістю, яка навчає головним чином здобувати вміння, необхідні для досягнення професійного успіху, але мало спонукає до духовного розвитку.

З огляду на це слід виокремити дві кардинальні групи цінностей. Перші пов'язані з успішністю у тій чи іншій діяльності; у подальшому вони забезпечують кар'єрний успіх особистості. До таких цінностей доцільно віднести старанність, акуратність, комунікабельність, вміння планувати і самоконтролювати власні професійні вміння і таке інше.

Другу групу цінностей складають ті, що представляють глибинну сутність особистості, її духовну спрямованість. Таким склався життєвий світогляд, що сучасна людина більше замислюється над діяльнісними цінностями, ніж над цінностями духовними, вважає перші важливішими. Однак, якраз милосердя, любов, вірність, альтруїзм і багато інших цінностей презентують вищий сенс життя особистості.

Тож стратегією сучасного виховання має стати доцільне поєднання у внутрішньому світі особистості цих двох груп цінностей, де на перших місцях у їхній ієрархії повинні бути духовні цінності. У цьому полягатиме мистецтво жити. Особистість має сформувати готовність присвятити свою професійну майстерність вищому сенсу життя, тоді вона повністю забезпечить свій цілісний саморозвиток.

Усе ж за всієї важливості змістово-цільових характеристик виховного процесу педагог очікує дієвих виховних інструментів для своєї праці. Тож запропонуємо ряд таких особистісно перетворювальних порад.

Порада 1. Рівень розуміння вихованцем необхідності власної духовної зміни значно підвищиться, якщо він сприйматиме її як розв'язання задачі на створення свого Я – духовного. При цьому така задача має досягти успіху, якщо вона вирішуватиметься у спільній діяльності з педагогом, який володіє необхідними для цього способами.

Важливо, що вихованцеві цей напрям його діяльності не видаватиметься чимось незвичним, оскільки спосіб розв'язання задач (хоча і не духовного спрямування) у його досвіді є. Їхні формальні характеристики (мета, план, послідовність способів, результат) він і зможе використовувати в нових обставинах, що вимагають оперування тепер уже когнітивно-емоційними і вольовими способами. Якраз у такому розумінні слід говорити про виховні технології як процесуальну основу виховання. По-іншому, виховання – це виховна технологія у дії, незалежно від того, чи це захід, проект, міжособистісне спілкування, праця. Усі ці засоби й мають бути реалізовані у формі виховних технологій.

Порада 2. Конкретне добродійне діяння вихованця і недостойне слід робити предметом усвідомлення у контексті більш широкого соціального охоплення: як це відіб'ється на батьках, ровесниках, на більш широкому громадському загалі і, на кінець, на державі. Нація, Батьківщина має стати кінцевою мірою для дій зростаючої особистості. Усвідомлення того, що суб'єкт – суб'єктна поведінкова помилка, розглянута у контексті нації, Батьківщини, має досягатися нею вже як проступок, а позитивна поведінкова дія, як

вчинок. У кінцевому підсумку розкритий нами контекст має бути мовленнєво оформлений вихованцем як «Я – щиро і сердечно стою перед рідними, товаришами, громадою, Батьківщиною».

Порада 3. У перебігу виховного процесу слід враховувати важливу обставину, згідно з якою кожне суспільно несхвальне діяння вихованця негативно відбивається на його добродійних утвореннях: якщо не повністю руйнує їх, то певною мірою їх заглушує, стримує у практичній реалізації. Тож цей внутрішній зв'язок між позитивними і негативними утвореннями слід роботи усвідомленим для вихованця, домагатися того, що суспільно значущий вчинок, окрім свого головного призначення приносити безумовну користь іншим, виступає стримувальним засобом для його асоціальних потягів.

Звичайно, що корекційна ефективність усвідомлення цього зв'язку залежатиме від ступеня суспільної важливості асоціального діяння вихованця. Якщо воно пов'язане зі значними тілесними побоями, нестерпними образами чи крадіжками тощо, у цьому випадку слід застосовувати інші виховні засоби. Річ у тім, що наведені нами асоціальні діяння важко кваліфікувати як поведінкові помилки: тут вихованець кидає виклик існуючим етичним нормам, тому потрібно використовувати засоби широкого спектру впливу, узгоджено діючи на його свідомість, почуття і волю.

Порада 4. Неприйнятною у плані духовного самовдосконалення є ситуація, коли зростаюча особистість прислухається лише до самої себе, замикається у рамках свого духовно примітивного Я, обмежує себе своїми хибними уявленнями про загальноприйняті цінності. Така внутрішня спрямованість видається особистості єдиною можливою, і це є досить небезпечним явищем з огляду на обрання якісно іншого ціннісного шляху. Тому повернути таку особистість до смислів добра стає головним виховним завданням. Вона повинна усвідомити, що подібне повернення цілком можливе, оскільки «не всі мости ще спалені» і в неї є потенційні резерви прямувати по-новому. Головне у цьому – зменшити душевну напругу, яка пов'язана з означеною внутрішньою спрямованістю і переорієнтувати її на справжню духовну реальність. Саме стан впевненого спокою виступить умовою прислухатися зростаючій особистості до продуктивних самозмін. Далі потрібно стягування й об'єднання усіх позитивних переживань у стійку цілісність як імпульсу для переходу в іншу площину особистісного функціонування.

Порада 5. Особистісно орієнтоване виховання, яке ми утверджуємо в освітній практиці, у центр діяльності вихованця ставить вчинок. Зростаюча особистість духовно-морально вдосконалюється вчинком, але лише суспільно значущим. Наголосимо, що духовно перетворювальна сила вчинку залежить від ступеня його соціальної значущості, тобто від того, якої міри цінності він реалізує. Є вчинки, які обмежуються лише не досить значними діяннями: наприклад, легкою допомогою, а не вагомою. Якщо вихованець діятиме у таких поведінкових рамках, у своєму розвитку він зупиниться на півморалі, на півдуховності. Тут криється небезпека й для недуховних актів. Високозначуща ж дія для нього стає неможливою. Звідси впливає виховна тактика педагога: вести вихованця слід від суспільно простих до суспільно складних вчинків.

Пам'ятатимемо, що час закріплення у духовній системі вихованця ціннісно значущого вчинку пришвидшиться за наступної умови. Такий вчинок не повинен обмежуватися діадною міжособистісною взаємодією, а у ньому суб'єкт вчинку мусить враховувати усіх тих хто стоїть, так би мовити, за його плечима: педагоги, батьки, різного рангу державні службовці. Він має бути свідомим того, що його дія як суб'єкта є результатом різних за змістом старань цих осіб.

Це саме мусить здійснити і об'єкт вчинку, дякуючи як безпосередньо автора вчинку, так і осіб, що були до нього причетними. Такої структури вчинок стає обоюдно духовно розвивальним, і в цьому його непересічна соціальна цінність.

Порада 6. У виховному процесі слід постійно культивувати положення, згідно з яким у вихованця навіть з набутими духовними цінностями не виключена імовірність персонального аморального діяння. Він має дійсно глибоко визнати перед собою, що те, що у негативному плані трапилося з однією людиною, може трапитися зі всіма. Тільки тоді він стає реальним надбанням для себе і для іншого у тому сенсі, що не возвеличує свою

особистість і не надмірно упереджено ставиться до іншого, коли той знаходиться в самотійно вибудованій аморальній ситуації. Тут важлива загальна емоційно ошадлива налаштованість вихованця на інших як засіб запобігання корпоративної моралі. Будь-яка зверхність суб'єкта над іншими людьми не повинна мати права на життя.

Порада 7. Нині завдяки узгодженим намаганням науковців і практиків у сфері освіти стало загальноприйнятим положення, згідно з яким чим виразніше і розгорнутіше зростаюча особистість осягає суспільне життя у розмаїтті позитивних і негативних сторін, у вмінні вичленити його суперечності, тим міцнішим стає її соціальний світогляд і відповідна діяльність. Така особистість набуває готовності до продуктивних суспільних змін, долаючи перешкоди, що виникають на цьому шляху. Ця широка соціально дієва спрямованість особистості пов'язана з розвитком у неї критичного мислення поряд з іншими його типами.

Однак є й інший аспект проблеми розвитку зростаючої особистості. Він пов'язаний з тим, що, як стверджують деякі мислителі, боротися з людиною зі світом набагато легше, ніж боротися з самою собою. В останньому випадку йдеться про створення духовно кращого в собі, неодмінно долаючи нижчі потяги і устремління.

Тож поряд з розвитком критичного мислення слід розвивати критичну етичну рефлексію, яка звертає особистість на її внутрішній світ, у першу чергу на емоції і почуття та на ті утворення, які виникають на їх основі. Рефлексія у виховному плані розгортається як осмислення того чи іншого емоційного переживання і відповідного емоційного стану, у якому перебуває зростаюча особистість (заздрість, ненависть, погорда тощо). Цілком слушною з огляду на це є думка, згідно з якою, щоб виховати духовний стрижень, слід глянути в очі власним слабкостям. Відтак, відкривається можливість для духовно-рефлексивної діяльності з критичного самооцінювання: самозанепокоїння, самообурення, самогніву, самоосудження, що може призвести у комплексі з іншими виховними засобами до значущих ціннісних самозмін особистості.

Запропоновані поради, на яких ґрунтується гуманістично орієнтований виховний процес, поступово призводить до опанування вихованцем духовною логікою, основними постулатами якої є:

- *«Тобі потрібно віддати, щоб отримати».*
- *«Ти маєш скоритися чомусь зовнішньому, задля того, щоб стати сильнішим внутрішньо».*

СВОБОДА І СПРАВЕДЛИВІСТЬ У СМИСЛОЖИТТЄВОМУ ВИМІРІ ЗРОСТАЮЧОЇ ОСОБИСТОСТІ

Журба Катерина Олександрівна, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник лабораторії громадянського та морального виховання Інституту проблем виховання НАПН України

У сучасних умовах боротьби за суверенітет і державну цілісність України гостро постає питання виховання смисложиттєвих цінностей у підростаючого покоління, що обумовлює врахування сучасних викликів виховній системі сучасної школи. У зв'язку із цим пріоритетною смисложиттєвою цінністю виступає свобода, що забезпечує умови й якість життєдіяльності особистості. Свобода набуває все більшої ваги у підлітковому та ранньому юнацькому віці, відображаючи процес дорослішання дітей, їхнє бажання виступати активними суб'єктами власного життя, прагнення до самотійності. Свобода є фундаментальною цінністю, без якої життя людини втрачає сенс. Особистість позбавлена свободи не має цілей і не бачить перспектив свого подальшого існування. Втрата свободи перетворює людину на засіб або спонукатиме до боротьби за свободу, навіть якщо її ціною буде життя.

Про це йдеться у Резолюції, прийнятою 66 сесією Генеральної Асамблеї від 19 грудня 2011 року. Зокрема, у Декларації Організації Об'єднаних Націй про освіту і підготовку у сфері прав людини (66/137), де підтверджуються основи, цілі та принципи Статуту ООН стосовно поваги прав людини, її свобод, незалежно від раси, мови і релігії. Відповідно до Статті 1 документу, кожен має право знати й отримувати інформацію про всі права і свободи. Така освіта є вкрай необхідною і має здійснюватися згідно принципів універсальності, неподільності, взаємообумовленості прав людини.

За наступною статтею така освіта має охоплювати усі види виховної, професійно-освітньої, інформаційної, просвітительської навчальної діяльності, що здійснюється на державному, приватному, формальному і неформальному рівнях.

Виклики свободі в авторитарному суспільстві є краєугольною проблемою праць Е. Фромма. Учений звертає увагу на те, що авторитарне суспільство намагається контролювати людину, змушуючи її зректися свободи, самостійності, скоритися сильній владі та, водночас, спричинює деформації у духовній сфері, призводить до викривлення потреб, деперсоналізації, відчуженості чи матеріальної зацікавленості у стосунках з іншими людьми. Така людина стає безпомічною і залежною від обставин, рабом речей. У своїй праці «Душа людини» Е. Фромм висловлює думку, що свобода як смисложиттєва цінність може бути втрачена разом з відповідальністю у технократичному суспільстві.

З точки зору філософа «свобода передбачає, що індивід активний і усвідомлює, що він не є рабом чи добре змашеною шестернею у машині» (Фромм, Е., 1992, с. 40). Свобода означає, що кожен може бути активним, відповідальним членом суспільства. Психолог визначає свободу з одного боку як поведінку, зорієнтованість на певні цінності, обумовлену характером особистості, а з іншого – як здатність робити той чи інший вибір. Виходячи з цього, чинниками свободи є усвідомлення добра і зла; вибір поведінки у кожній конкретній ситуації; усвідомлення власних бажань; розуміння і вибір власних можливостей; усвідомлення наслідків власних рішень; готовність діяти відповідально, незважаючи на обставини, що надзвичайно важливо у підлітковому і ранньому юнацькому віці. Таким чином, Е. Фромм відносить свободу, нарівні з відповідальністю, добром і злом до полюсів духовно-морального простору особистості. Однак, на думку вченого, оволодіння внутрішньою свободою суттєво відстає від забезпечення зовнішньої свободи. На переконання вченого людина існує у стані позитивної свободи як незалежна особистість, але не ізольована, а поєднана зі світом, з іншими людьми і з природою.

Свободу не можливо знищити повністю. На думку В. Кременя, навіть, у людини, яка не визнає свободи, у глибинах душі жевріє туга за свободою. «Свобода, як і будь-яка інша цінність, необхідна людині доти, поки вона не втратила своїх людських якостей. Йдеться про цінність будь-якої людини» (Кремень, В., 2010, с. 89). Вчений доводить гуманістичну природу свободи як смисложиттєвої цінності.

Свобода як ціннісний пріоритет, через самовизначення духу людини розглядається у дослідженнях І. Беха. Розкриваючи свободу у духовно-ціннісному контексті І. Бех визначає її як інтенцію людини до прийняття розумних рішень, доцільного вибору, як можливість бути і стати. Свобода є «своєрідною рушійною силою активності суб'єкта. Можна трактувати свободу волі, яка виходить з власного «Я», як прояв індетермінізму» (Бех, І., 2003а, с. 31). Якщо людина егоцентрична, то її свобода перетворюється на свавілля, якщо ж вона орієнтується на соціально значущі пріоритети, то – на свідому вільну дію. Слідуючи діалектичній логіці людина творить і проектує себе сама, здійснюючи своє історичне майбутнє, де свобода виступає найважливішим компонентом доцільних дій, що допомагає протистояти всякому насильству.

Ми поділяємо положення І. Беха стосовно того, що «свободи поведінки дитина набуває завдяки постійним роз'ясненням дорослим її характеру і необхідній корекції в напрямі її суспільної значущості» (Бех, І., 2008, с. 32). Тоді як примус і жорстка дисципліна готують дитину до поневолення.

У педагогіці свобода є тією моральною категорією, яка визначає характер виховання, ставлення до дитини, розуміння її моральних потреб, виступає важливим чинником становлення суспільства і людини в ньому.

Руйнівні наслідки виховання дітей без свободи добре розумів Г. Ващенко, справедливо зауважуючи, що «повне знищення свободи не можливе: якась частина її залишається і в раба» (Ващенко, Г., 2006, с. 237). Однак, рабство морально розкладає людину, руйнує усвідомлення своєї гідності, формує меншовартісність, приниженість, підлабузництво. Під зовнішнім тиском потреба у свободі може реалізовуватись у творчості, у патріотизмі, у боротьбі за Батьківщину. Виступаючи проти сталінських репресій і радянського тоталітаризму, В. Ващенко, на прикладі заперечення І. Сталіним абсолютної цінності людини, показує залежність пересічної людини від волі керманича, партії, яка раптово перетворюється з ударника на «ворога народу» та підлягала катуванню, заслання, знищенню, тобто позбавленню та обмеженню її свободи, справедливо вважаючи, що така політика свідчить про заперечення свободи. «Заперечуючи свободу людини, комунізм тим самим перекреслює всі досягнення культури щодо прав особистості, бо всі вони базуються на засадах свободи, на визнанні того, що людина як така, будучи членом суспільства, є в той самий час мета в собі» (Ващенко, Г., 2003, с. 328).

Свобода у Г. Ващенка є найважливішою особистісною смисложиттєвою цінністю, яка залежить від характеру індивіда, де людина з міцним і витриманим характером переборює пута, що її зв'язують, тоді як інша, навпаки, опускає руки і віддається на волю стихії. Про останніх кажуть, що вони втратили волю і стали рабами. Таким чином, дослідження Г. Ващенком свободи в особистісній і суспільній площинах дає уявлення і про характер такого виховання.

Свобода є визначальною цінністю у саморозвитку та самоствердженні особистості, збереженні власної індивідуальності за К. Чорною. Ми погоджуємось з її думкою про те, що вона є «фундаментальною характеристикою людського існування, оскільки свобода не те, чим володіють люди, а те, чим вони є за своєю суттю. Як універсальна характеристика людського буття, свобода стосується здатності людини обирати своє буття та керувати ним» (Чорна, К., 2014, с. 4). Однак, свобода – не вседозволеність, що веде до хаосу і приносить шкоду як індивіду, так і суспільству, а відповідальність, що характеризує ставлення до життя, прийнятих рішень, передбачення можливих наслідків своїх дій. Таке тлумачення поняття дозволяє К. Чорній розглядати відповідальність як усвідомлену свободу прийняття рішень, вибору цілей та способів, методів і стилів їх досягнення. «Відповідальність не суперечить свободі, вона є логічним її наслідком, що об'єднує вчинки особистості у життєвий шлях людини, детермінантою її діяльності та поведінки. Це одна із сторін адаптації дитини до соціуму» (Чорна, К., 2014, с. 4).

Свобода як смисложиттєва цінність полягає в усвідомленні школярами основної і старшої школи своїх реальних можливостей у рамках суспільно значущих ціннісних пріоритетів, які втілюються в індивідуальні стратегії поведінки, діяльності, комунікації та презентують наявні сутнісні сили і їх адекватну самореалізацію. Свобода як смисложиттєва цінність може розглядатися у взаємозв'язках з іншими смисложиттєвими цінностями, такими як: гідність, справедливість, любов, що забезпечують її моральну основу та протистоять авторитаризму, свавіллю, залежності як неморальному і невмотивованому полюсу свободи. Вибір смислу життя та смисложиттєвих цінностей не може бути примусовим чи нав'язаним зовні. Вони можуть бути лише усвідомленим вибором, який не шкодить інтересам інших людей чи їхньому життю, але мають бути спрямованими на їхнє благо.

Свобода передбачає також повагу гідності і прав інших людей, визнання їхньої цінності, дотримання справедливості та обмеження власного свавілля. Свобода має на меті здійснення морального вибору, самостійне досягнення поставлених цілей та творчу реалізацію особистості школярів основної та старшої школи.

Визначаємо наступні форми свободи:

- соціальна свобода (регулюється законами і правами держави);
- особистісна свобода (усвідомлений моральний вибір, самостійне прийняття рішень, вибір мети життя, смисложиттєвих цінностей, організації та стилю життя тощо);
- духовна свобода (позбавлення шкідливих звичок, негативних якостей, надмірних бажань).

Свобода є духовним стрижнем особистості й умовою її самодостатності, що спонукає школярів основної та старшої школи боротися за свою автономію, розширення прав і сфери

діяльності. Усвідомлюючи себе суб'єктом життя, юнаки і підлітки прагнуть до самостійності та ініціативності. Важливо аби свобода дітей була спрямована на розширення своїх можливостей, відповідальності, здатність приймати рішення, а не на задоволення непомірних або імпульсивних бажань і потреб, що може призвести до свавілля. Свобода учнів середньої і старшої школи обумовлена рівнем їхньої моральної самосвідомості. Осягаючи свободу у процесі свого життя школярі прагнуть самореалізації та самоствердження у тій діяльності, яка їм найбільше подобається. У стінах школи діти здобувають важливий досвід свободи вибору, шкільного самоврядування, що не може існувати без відповідальності.

Для дітей підліткового та раннього юнацького віку проблемою є спосіб реалізації свободи, яку діти помилково собі уявляють як вседозволеність, анархізм чи нігілізм.

У першу чергу свобода це вільний вибір смисложиттєвих орієнтирів, мети власного життя та засобів досягнення цілі, способу і стилю життя. Свобода виявляється у творенні власної Я-концепції та проектуванні й плануванні власного життя.

Свобода особистості реалізується у вчинках і поведінці. Зростаюча особистість має потребу у свободі, якою не завжди вміє користуватися. Тому увага має звертатися на моральну самосвідомість і відповідальність підлітків та юнаків. Для школярів основної і старшої школи важливо навчитися використовувати різноманітні ресурси особистісної свободи з метою власного розвитку, саморозвитку та самореалізації сутнісних сил.

Педагог має враховувати, що свобода є моральною потребою й умовою існування кожної особистості, в якій проявляється її творча сутність. Виховання свободи як смисложиттєвої цінності є пріоритетною задачею педагога, що дозволяє дитині у майбутньому обрати гідне, творче життя, сповнене глибоким смыслом і метою, відмовившись від виживання і пристосування до обставин.

Справедливість наряду з гідністю, свободою є смисложиттєвою цінністю, яка передає світобачення і світовідчуття людини, виступає основною умовою і базовим принципом побудови суспільства, людських стосунків та існування самої людини. Справедливість впливає на ціннісно-смыслові уявлення та ідеї зростаючої особистості. Вона бере свій початок у спільній діяльності та взаємодії людей базується на моралі того чи іншого суспільства, ставленні до людини, визнанні її прав і потреб. Уявлення про справедливість як смисложиттєву цінність є результатом розвитку суспільства та його демократизації, осмислення людиною власного буття і свого місця в ньому, здатності порівнювати минуле і теперішнє, співвідносити потреби, інтереси і прагнення, відстоювати свої права.

Справедливість окреслює ставлення між людьми, взаємні обов'язки, відповідальність, розподіл благ, а також фокусує на ставленні до конкретної людини.

Утвердження справедливості як смисложиттєвої цінності пов'язано з глибокими емоційними переживаннями та визнанням значущості людини, її місцем у суспільстві.

Справедливість є фундаментальною цінністю, яка пронизує усі сфери людського життя (політичного, економічного, правового, родинного, особистого тощо).

Справедливість відображає уявлення про співжиття людей за гуманістичним принципом на засадах рівності, узгодження інтересів, потреб, спільної відповідальності.

Моральний аспект справедливості як цінності досліджувала О. Золотухіна-Аболина, що дозволило їй розглядати це поняття як критерій людських стосунків, мірило на основі якого співставляються, зважуються, урівноважуються заслуги і проступки людини, як вияв його смисложиттєвого значення. На її думку, справедливість вимагає об'єктивності, неупередженості, безкорисливості і правдивості. До антиподів справедливості відносяться суворість і безжальність. Реакцією на несправедливість є обурення, здатне спровокувати бунт, революцію. «Справедливість – ведущий лозунг всех революций, ради ее достижения жертвуют собственным благополучием, личным счастьем, развитием способностей и даже самой жизнью» (Золотухина-Аболина, Е., 2005, с. 310). Зокрема, О. Золотухіна-Аболина застерігає від підміни понять «справедливість для всіх» «справедливістю для себе»: «К сожалению, многие боевитые политические лидеры, говорящие о справедливости от лица народа, как только приходят к власти, начинают понимать справедливость именно таким образом, да к тому же не всегда отдают себе в этом отчет. Они предпочитают «заблуждаться», сохраняя иллюзию о себе как о радетелях общего блага» (Золотухина-

Аболина, Е., 2005, с. 310). Вчена вважає, що найкращою характеристикою справедливості є чесність, тоді як недбалість, хитрість, лицемірство, наклепи є завадою до справедливості.

Аналізуючи психотравми людини Л. Бурбо (Бурбо, Л., 2003) виділила несправедливість як основну причину ригідності особистості, опираючись на глибинні переживання дитини стосунків з батьками (холодні, суворі, владні, нестерпні), пояснюючи це браком визнання власної значущості; відсутності належної уваги до себе, що спричинює деформацію «Я-образу», самозаперечення, агресію, заздрощі, ревності, жадібність.

Опираючись на свій педагогічний досвід В. Сухомлинський підсумовує, що справедливість є основою довіри дитини до педагога, звертаючи увагу на те, що «немає якоїсь абстрактної справедливості – поза індивідуальністю, поза особистими інтересами, пристрастями і поривами. Щоб бути справедливим, треба до тонкощів знати духовний світ кожної дитини» (Сухомлинський, В., 2012, с. 179).

Виховувати справедливість потрібно чесністю і правдивістю, недопустимими є лицемірство, фальш, брехня, байдужість, лінь. Діти повинні добре розуміти позитивні і негативні сторони життя, щоб протистояти аморальним впливам. Педагог також звертав увагу на значення об'єктивного оцінювання школярів, єдність слова і діла, ставлення до сумнівів і проблем дітей, з якими вони не завжди можуть справитися без відповідної підтримки педагога.

У «Слові до нащадків» О. Захаренко характеризує справедливість як найважливішу цінність, сутність якої полягає у рівності перед законом усіх громадян України. Однак, соціальні і кризові процеси поглиблюють прірву між багатими і бідними та позначаються на світобаченні школярів, їхньому уявленні про життя. «Соціальна несправедливість і в розподілі житла, і в харчуванні, і в методах лікування» (Захаренко, О., 2006, с. 81), що може бути причиною втрачених надій і сподівань і потребує соціальних змін у житті суспільства і увагу до цієї проблеми педагогічної громадськості.

На загострене почуття справедливості у дітей звертає увагу О. Вишневський, вважаючи її найбільшою проблемою виховання через певні маніпулювання цією смисложиттєвою цінністю. Визначаючи справедливість, як аксіому духовності, характеристику людяного в людині (Вишневський, О., 2008).

Справедливість у вихованні нерозривно пов'язана з любов'ю до дитини та відсутністю формалізму точки зору І. Беха. Справедливість є найважливішою характеристикою вихователя, найважливішим критерієм професійної готовності, складовою людських взаємин, якої прагнуть усі. «Якщо справедливість порушено і відновити її ми не в змозі, то усвідомлення цього гнітить нас, як усвідомлення безправ'я, порушує наш внутрішній світ і нерідко штовхає на дії, яким не повинно бути місця у міжособових стосунках» (Бех, І., 2008, с. 59). Несправедливість вчителя по відношенню до дитини викликає почуття ображеного самолюбства і стає причиною неслухняності, зухвалості, ускладнення стосунків з яких важко вийти з гідністю. Чинниками несправедливого ставлення до дітей є: самовпевненість педагога, шаблони стосовно намірів і способів дій дитини, корисливі інтереси, невміння правильно оцінити внутрішній стан дитини, її потребнісно-мотиваційну спрямованість, упередженість, шаблон.

Виховання справедливості як смисложиттєвої цінності, на думку сучасних педагогів О. Крутенко, С. Палієвої, К. Федорової, С. Швайцер, має ґрунтуватись виключно на гуманістичній моралі, яка є гарантом забезпечення прав і свобод людини, а також відрізняється від інших видів моралі тим, що члени громадянського суспільства «через свої організації вміють законним цивілізованим способом відстоювати свої інтереси і свободи, не порушуючи миру і злагоди в суспільстві і тим самим зміцнюючи засади демократичної правової держави» (Федорова, К., Куриченко, Н., Палієва, С., & Швайцер, С., 2007, с. 69). Такий підхід у вихованні справедливості здатен забезпечити баланс особистісного і громадянського блага, гармонізувати процес людської взаємодії та утверджуючи самоцінність людської особистості. Лише у такому контексті справедливість відображатиме гуманістичну перспективу розвитку суспільства та визначатиме критерії оцінки цілей, мети життя, смисложиттєвих цінностей та засобів їх досягнення.

У своїй роботі з дітьми підліткового та юнацького віку Г. Чепмен опирався на досвід дітей, особливо те, яким чином позначається пережите дітьми насилля, покарання, звинувачення на їхньому прагненні до справедливості та дійшов висновку, що це може призвести до різного роду девіацій. «Сказані з пересердя слова і фізичне насильство з боку батьків ніколи не призводять до позитивного результату» (Чепмен, Г., 2007, с. 161). Однак, цього можна уникнути, якщо батьки уникатимуть образ, підтримуватимуть дітей, змінять стиль спілкування, відмовляться від маніпуляцій, уникатимуть гніву, будуть здатні визнати свої помилки, але найважливішим чинником є любов до дитини, як умова її розвитку, що підтверджує взаємообумовленість і взаємозв'язок смисложиттєвих цінностей.

Справедливість в учнів основної і старшої школи виявляється також в обов'язках і відповідальності. Де обов'язки є добровільними моральними зобов'язаннями на основі узгодження особистісного і громадського інтересу та власного волевиявлення. Обов'язки школярів мають об'єктивні (моральні вимоги, моральні правила, закони) та суб'єктивні (особистісні зацікавлення, схильності, бажання, мотиви) характеристики. Обов'язки дітей можуть змінюватись у різних сферах їхньої життєдіяльності: удома, класі, школі, перед друзями, товаришами тощо. Тоді як відповідальність передбачає усвідомлення необхідності взяття на себе певних обов'язків та їх виконання в міру своїх сил та можливостей.

Справедливість характеризує усвідомлений вибір у житті особистості, її поведінку по відношенню до інших та очікування щодо себе і забезпечує повагу гідності, визнання прав, свобод інших людей, відповідального виконання обов'язків, узгодження власних інтересів, бажань зі своїми можливостями і здібностями.

Справедливість, як смисложиттєва цінність є ставленням особистості до інших, що ґрунтується на об'єктивному оцінюванні їхніх реальних діянь і не передбачає інтелектуально-емоційного суб'єктивізму у цьому процесі.

Основою справедливості як смисложиттєвої цінності є гуманістична мораль. Справедливість характеризує світогляд особистості і багатство її духовного світу, визначає як ставиться особистість до своїх вчинків, наскільки здатна визнавати власні помилки, чи перекладати відповідальність на інших, чи спроможна об'єктивно оцінювати себе, свої здобутки, дослухатися до думки інших. Вихованість справедливості передбачає навички об'єктивної критики і самокритики, уміння поважати інших, радіти досягненням і успіхам своїх товаришів.

Таким чином, категорія справедливості еволюціонує з розвитком людства, являючись стрижневою категорією етики, теології, права соціології, оскільки кожна епоха, суспільний устрій визначають сутність, зміст, критерії поняття справедливості. Водночас виховання справедливості як смисложиттєвої цінності спрямоване на якісні зміни у моральній сфері школярів основної і старшої школи, що допоможе їм бути активними суб'єктами життя, гідно долати труднощі, орієнтуватися на моральні зразки і ідеали, захищати як власні так і чужі права, протистояти проявам аморальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех, І. Д. (2003а). Виховання особистості (Кн. 1). Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. Київ: Либідь.
2. Бех, І. Д. (2003b). Виховання особистості (Кн. 2). Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. Київ: Либідь.
3. Бех, І. Д. (2008). Виховання особистості. (Підручник). Київ: Либідь.
4. Бурбо, Л. (2003). Пять травм, которые мешают быть самим собой. И. Старых (Пер. с англ.). Київ: «София»; Москва: ИД «София».
5. Ващенко, Г. Г. (2003). Хвороби в галузі національної пам'яті. Твори (6 т. Т.5)..А. Погрібний (Упор). Київ: Видавництво «Школяр», «Фада» ЛТД.
6. Ващенко, Г. Г. (2006). Спогади. Статті. Твори (6 т. Т.6) А. Погрібний (Упор.). Київ: Вид-во «Школяр».
7. Вишневський, О. І. (2008). Теоретичні основи української педагогіки. (Навчальний посібник). Київ: Знання.
8. Захаренко, О. А. (2006). Слово до нащадків. Київ: СПД Богданова А. М.

9. Золотухина-Аболина, Е. В. (2005). Современная этика. (Учебное пособие для студентов вузов). Москва: ИКЦ «МарТ»; Ростов на Дону: Издательский центр «МарТ». (Серия «Учебный курс»).
10. Кремень, В. Г. (2010). Філософія людиноцентризму в освітньому просторі. Київ: Товариство «Знання» України.
11. Сухомлинський, В. О. (2012). Серце віддаю дітям. Н. Бордукова (Ред.). Київ: Акта.
12. Федорова, К. С., Куриченко, Н. П., Палієва, С. І. & Швайцер С. І. та ін. (2007). Загальнолюдські цінності. Соціальна справедливість. Крутенко О. В. (укл.). Черкаси: ЧОПОПП.
13. Фромм, Э. (1992). Душа человека. Т. В. Панфиловой, Т. И. Перепеловой (Пер. с англ.). Москва: Республика. Серия «Мыслители XX века».
14. Чепмен, Г. (2007). П'ять мов любови у підлітків. А.Маслюх (пер з англ.). Львів: Свічадо.
15. Чорна, К. І. (2014). Цінності консолідації української нації. Освіта, 44 (5635), 4.

ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНА ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОЇ У ПІДЛІТКІВ

***Шкільна Ірина Миколаївна**, кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник лабораторії громадянського та морального
виховання Інституту проблем виховання України*

Питання формування національно-культурної ідентичності підлітків набуває значущості в умовах загрози цілісності України, соціальної і економічної нестабільності, що загострює роль кожного у житті країни, усвідомлення себе як творця власного майбутнього і майбутнього країн, вибір життєвої мети та засобів для її досягнення.

Наукові підходи до розроблення особистісно орієнтованих технологій формування національно-культурної ідентичності підлітків у сучасних умовах представлені в дослідженнях І. Беха, В. Білоусової, М. Боришевського, С. Гончаренка, Г. Данилової, О. Кононко, А. Нісімчук, Т. Поніманської, О. Ростовцевої, Г. Селевко, Г. Сороки, О. Столяренко, Ю. Стежка, Ю. Танюхіна, Т. Шангірей, І. Шевчука та інших.

Серед більшості авторів немає єдиного розуміння значення терміна технологія. Слово „технологія” походить від грецьких слів *techné* – мистецтво, майстерність і *logos* – вчення. В. Питюков, стверджує, що „слово „технологія” стосовно виховання увійшло в лексикон педагогічної науки тоді, коли увага фахівців звернулася до мистецтва впливу на особистість дитини”. У тлумачному словнику дається визначення технології як сукупності прийомів, застосовуваних у якій-небудь справі, майстерності, мистецтві.

Термін „технологія виховання”, який вперше застосував А. Макаренко, за визначенням І. Трухіна означає систему методів, прийомів та форм виховання, а також знання про ці педагогічні засоби. Технологія виховання є частиною загальної педагогічної технології, яка включає також систему засобів навчальної діяльності.

Спираючись на науковий доробок, А. Нісімчука, О. Падалка, О. Шпака, технологію виховання розглядають як науково обґрунтовану систему педагогічних засобів, форм, методів, їх етапність, націленість на вирішення конкретного виховного завдання (А. Нісімчука, О. Падалка, & О. Шпака, 2000).

Сьогодні важливо здійснити поглиблення теоретико-методологічних засад формування національно-культурної ідентичності підлітків, продовжити розробку та апробацію особистісно орієнтованих технологій.

Ідею особистісно орієнтованого виховання описує в своїй науковій праці І. Бех., яка втілює демократичні, гуманістичні ідеї стосовно формування та розвитку особистості. Сьогодні наука звертає свій погляд на кожну окрему дитину, на розвиток особистості, її найкращих рис і талантів, так як кожна особистість є носієм ціннісної системи. «Особисті цінності не повинні бути замкненими у внутрішньому світі людини, а бути тими засобами, за

допомогою яких цей світ стає відкритим для іншої людини і до того, що її оточує» – І. Бех. Вчений обґрунтував психолого-педагогічні умови, які є основою реалізації особистісно орієнтованого виховання шляхом створення новітніх виховних технологій. В першу чергу – це «формування у суб'єкта здібності і бажання усвідомлювати себе як особистість», «культивування у вихованні цінності іншої людини», «культивування у вихованні досвіду свободи приймати особисті рішення».

У контексті зазначеного інтерес викликає визначення поняття «виховна технологія». «Під виховною технологією розумітимемо систему теоретично обґрунтованих (на основі глибоких знань про психологію вихованця) й підтверджених практикою способів, прийомів, процедур розгортання гуманістично спрямованого змісту та організаційно доцільних умов виховної діяльності, які забезпечують підвищення рівня вихованості особистості.

Тож виховна технологія – це особливий жанр переконуючої педагогічної суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Вона принципово заперечує рівень абстрактних уможлядних побудов – суджень, які часто використовуються у виховному процесі. Такі побудови декларують верховні духовні істини, на які має орієнтуватися вихованець у своєму особистісному зростанні. Уможлядність цих верховних духовних суджень пояснюється їх апеляцією до сенсу життя людини, її місця у світоіснуванні»(Бех, І. 2014).

Без сумніву, особливо цінним у науковому доробку К. Чорної є визначення й обґрунтування технології виховання підростаючого покоління – це не застигла, обмежена жорсткими рамками модель виховного процесу. Вихід на технологічний рівень проектування виховного процесу робить педагога високо професійним спеціалістом, розкріпає його, виступає альтернативою формалізму, значно підсилює роль самого вихованця, розкриває нові горизонти розвитку творчості. Під технологією виховання варто розуміти деяку технологічну оболонку – простір, в якому комфортно і учителю, і вихованцеві.

Яскравим прикладом повного розуміння сутності окресленого феномену є погляд С. Мартиненко та Л. Хоружої. На їх думку, технологія виховання – це система створення належних умов виховання, комплексного застосування методів і прийомів впливу на особистість з урахуванням її індивідуально-психологічних особливостей, рівня вихованості, що гарантує одержання передбаченого результату.

Окрім зазначеного, варто згадати ще й те, що співробітники Інституту проблем виховання Н. Миропольська, О. Комаровська, К. Чорна під керівництвом академіка І. Беґа, уточнили поняття виховної технології. Вони вважають, що виховна технологія – це теоретично обґрунтована система глибоких знань психології вихованця й підтверджених практикою способів, прийомів, процедур розгортання гуманістично спрямованого змісту та педагогічно адекватних умов виховної діяльності, яка забезпечує підвищення рівня вихованості особистості.

Для створення та реалізації виховної технології використовується алгоритм управління, який охоплює кілька етапів: орієнтування (формування уявлення про виховну мету); виконання (реалізації методів, прийомів і засобів виховання в передбаченій послідовності); контролю і коригування. Очевидно, що результативність технологій виховання залежить від чіткої постановки мети, завдань та визначення педагогічно доцільних принципів виховання.

Формування національно-культурної ідентичності підлітків здійснюють у процесі навчання та виховання у загальноосвітній школі та за її межами. На переконання А. Бодальова, однією з умов ефективного виховання є створення особливого науково-організованого соціуму, що вирізняється від звичайного середовища вищими за змістом та інтенсивністю характеристик спільної діяльності та спілкування, емоційно й інтелектуально насиченою атмосферою співпраці й творення (Бодальов, А., 1993).

Окремим завданням створення виховної технології виступає оптимальний вибір методів, прийомів і засобів виховної взаємодії. Саме вони визначають специфіку кожної з них і повинні відображати існуючі умови педагогічної діяльності, особистісні особливості педагога та його педагогічний досвід. Можна зробити висновок про достатню складність виховної технології. Виховна технологія передбачає певну програму діяльності. Для її вибору або розробки педагогу необхідно знати: індивідуальні особливості школярів;

педагогічну мету, до якої прагне педагог у процесі виховання; умови реалізації технології; можливі форми і методи реалізації виховної технології; власні можливості досягнення мети; термін, за який повинні відбутися ті чи інші особистісні зміни вихованця.

Свою виховну технологію педагог реалізує через індивідуальну методик. Технологія може бути одна, однак методик її практичного застосування – багато. Будь-яка технологія передбачає чітку логіку й послідовність операцій, виконання яких гарантує високоякісний кінцевий продукт.

Розробка особистісно орієнтованих технологій виховання пов'язана зі складнощами. Адже:

- виховання має цілісний характер, тому його важко розбити на операції, крок за кроком формувати особистісні якості;
- виховний вплив здійснюється не послідовно або паралельно, а комплексно;
- у вихованні провідну роль відіграє особистість вихователя, рівень його педагогічної майстерності;
- технологія виховання не може існувати без творчого підходу, який має органічно поєднуватися з чітко запланованою програмою дій.

Окрім того, цілком логічним бачиться те, що особистісно орієнтовані технології реалізуються в процесі виховання, що складається з послідовно виконуваних виховних заходів. Вони являють собою органічну частину цілісного виховного процесу. Особистісно орієнтована технологія поєднувала тренінгову і квестову роботу.

Організація та проведення тренінгу ставили за мету розвиток об'єктивного оцінювання власних можливостей, позитивне самоставлення, саморозвиток, самовдосконалення. Нами був розроблений тренінг для підлітків «Я – українець, ми – українці», спрямований на формування національно-культурної ідентичності, що дозволило підліткам краще пізнати себе та інших. Тренінгову роботу ми не зводили лише до розвитку когнітивного компоненту (навчання), завдяки якому у кожного учня формувалося адекватне розуміння самого себе, здійснювалась корекція самооцінки, а й спрямовували на формування відповідних моральних умінь і навичок, що сприяло покращенню міжособистісної взаємодії, залученню дітей до гуманістично орієнтованої діяльності. У ході тренінгу піднімалися проблеми національної ідентичності та реідентичності, громадянської позиції, толерантності, міжкультурної взаємодії, патріотизму, розв'язання міжетнічних конфліктів, розвитку сприятливого мовного середовища, створення єдиного українського контенту.

Важливим було те, що під час тренінгу діти не отримували готових знань, а здобували їх самостійно, власною активною діяльністю.

Тренінг, як правило, проводив тренер (вчитель), котрий організував спілкування з дітьми «на рівних». Тренер мав обов'язково володіти інформацією щодо теми тренінгу; знати методик проведення тренінгових занять; вміти працювати з аудиторією і володіти методикою виховання. Проведення тренінгу здійснювалося за визначеною структурою, і складалося зі вступної, основної та заключної частин. Завданням вступної частини було створення сприятливого психологічного простору; вироблення, прийняття засвоєння правил роботи групи; налагодження прямого та зворотного зв'язків «учасник-група» та «група-учасник»; створення ситуації рефлексії.

Усвідомлення виховного потенціалу інноваційних форм і методів спонукало до розроблення квесту з формування національно-культурної ідентичності. У дітей підліткового віку активно формується світогляд, Я-концепція, моральні цінності. Усе це зумовлює необхідність формування національно-культурної ідентичності учнів, які у недалекому майбутньому, творитимуть історію України. Важливо, аби вони не лише любили Україну, а й прагнули працювати на її благо, відчували себе українцями, послуговувалися українською мовою, зберігали традиції, вивчали історію свого народу, розвивали українську культуру. Сучасні дослідники І. Сокол, М. Кадемія, Н. Кононець, О. Ільченко, О. Мішагіна звертають увагу на виховний потенціал квестів та їх активне впровадження в освітній процес.

Квест є популярною ігровою формою серед дітей і учнівської молоді. Він цікавить, передусім, підлітків, які прагнуть справжніх пригод. Квести володіють неабияким творчим потенціалом, їх можуть створювати на основі історичного, героїчного, пригодницького

минулого чи футуристичного бачення, на базі комп'ютерної гри, літературного твору, або вони можуть бути класичними, тобто з використанням карт, листів і ключів. Мета квестів – «розшифрування» чи розгадка певних місць на окремій території (школа, музей, вулиця, місто, подвір'я), де діти мають виконати певні дії та одержати підказку (інструкцію, код) до виконання наступного завдання. У такому «зашифрованому» місці гравці знаходять іншу підказку, відтак пошуки продовжуються. Отже, квест – це відгадування непростих і несподіваних загадок (завдань), які стосуються різних сторін українського народу, його духовних і матеріальних цінностей. Гра передбачає швидке і якісне виконання певних завдань і досягнення кінцевої цілі, у результаті чого команда отримує приз. Квести належать до інтерактивних розвивальних ігор, є надзвичайно цікавими для підлітків, оскільки активізують їхні знання, вміння і навички. Спочатку термін «квест» використовували в назві комп'ютерних ігор, розроблених компанією Sierra On-Line: King's Quest, Space Quest, Police Quest. Пізніше квестом почали називати активні екстремальні та інтелектуальні ігри. Спочатку термін «квест» використовували в назві комп'ютерних ігор, розроблених компанією Sierra On-Line: King's Quest, Space Quest, Police Quest. Пізніше квестом почали називати активні екстремальні та інтелектуальні ігри. У 90-х роках минулого століття в більшості країн світу грали у квести–головоломки. У 1995 році викладач університету Сан-Дієго Берні Додж запропонував модель веб-квесту як метод для найвдалішого використання Інтернет ресурсів на уроках. Він виділив 12 видів завдань для веб-квестів: переказ, планування та проектування, самопізнання, компіляція, творче завдання, аналітична задача, детектив, головоломка, таємнича історія, досягнення консенсусу, оцінка, журналістське розслідування, переконання, наукові дослідження, які лежать в основі сучасних квестів(Мішагіна, О.).

Перші організовані квести в Україні відбулися в Києві у 2002 році. Сутність гри було пов'язано з популярними світовими творами Агати Крісті. З роками такий жанр полюбили в усьому світі, а нині ці ігри стали ще й комп'ютерними.

Ключем до розуміння поняття «quest» в англійській мові є «шукати щось, виконувати завдання». Отже, квесторозуміють як пошук відповідей, пригод. Зазвичай, квест – це аматорське інтелектуально-спортивне змагання, основою якого є послідовне виконання заздалегідь підготовлених завдань командами або окремими гравцями, виконуючи їх вони можуть продемонструвати особисту кмітливість, уміння вибудовувати логічні ланцюжки, репрезентувати свої здібності та винахідливість. Під час гри команди вирішують логічні завдання, здійснюють пошук на місцевості, будують оптимальні маршрути переміщення, шукають оригінальні рішення і підказки. Після завершення чергового завдання команди переходять до виконання наступного. Перемагає команда, яка виконала всі завдання швидше за інших.

Щоб досягти своєї мети, гравці мають уміти виявляти командний дух, співпрацювати один із одним, дослухатися до думки товаришів, правильно вивчати надану інформацію, розмежовувати головне і другорядне.

Під час гриучасники пізнають у собі щось нове і це супроводжують яскраві емоціїта враження. У квесторів(учасників квесту) гра сприяє розвитку активності, амбіційності, комунікабельності, креативності, розвитку мислення, допомагає долати проблеми та труднощі, вчить застосовувати свої знання на практиці у нестандартних ситуаціях, тобто актуалізувати знання та мислити логічно.

Квест-гра має не лише задану тему і мету, а й певний алгоритм, розподілення ролей, використаннядоступних ресурсів відповідно до різновиду квесту. Участь у них можуть брати за попередньою заявкою як індивідуальні особи, так і команди.Кількість етапів квесту має бути від 5 до 10;кількість осіб у команді – від 4 до 10; тривалість – 1,5–3 години.

Структура та етапи проведення квестів:

1. Організаційно-підготовчий етап:

- визначення навчальних потреб учнів;
- визначення теми, мети та типу квесту;
- формулювання сюжету і завдань;
- опис головних ролей учасників (для веб-квесту за типом «методом проектів»);

- складання плану роботи;
- визначення термінів реалізації квесту;
- розроблення і створення додаткових необхідних документів (пам'ятки, рекомендації, інструкції, шаблони тощо);
- розроблення вхідної та вихідної анкет (визначення потреб учнів, знань з обраної теми, отриманих знань, саморефлексія тощо);
- розроблення критеріїв оцінювання діяльності учнів;
- підготовка списку інформаційних джерел;
- підготовка та заповнення платформи для реалізації квесту.

2.Етап реалізації:

- ознайомлення учнів із сюжетом, основними запитаннями, організаційними моментами, інструкціями (пам'ятками) до завдань;
- проведення та аналіз вхідної анкети;
- коригування сюжету і завдань квесту на основі вхідної анкети (у разі необхідності);
- об'єднання учнів у групи (за необхідністю) і розподіл завдань між ними;
- ознайомлення учнів із критеріями оцінювання та вимогами щодо оформлення творчих завдань;
- проведення консультацій з учнями на етапі реалізації квесту;
- супровід проходження учнями квесту;
- перевірка та оцінювання проміжних етапів.

3.Заключний етап:

- оцінювання діяльності учнів за розробленими критеріями;
- представлення результату діяльності учнів;
- проведення та аналіз вихідної анкети;
- формулювання висновків;
- нагородження переможців.

4. Підбиття підсумків

- аналіз досвіду, отриманого учасниками квесту (рефлексія).

Типізація квестів:

1. Реальний квест. На першому плані в такій грі – це повне занурення в атмосферу квесту. Декорації, сюжет, персонажі та інші елементи кімнати пов'язані між собою в єдину цілість. У такій грі важливо пережити весь сюжет від початку і до кінця. Зазвичай, тут потрібно виконати головну місію: врятувати людство, знайти скарб, здійснити подорож машиною часу, винайти в лабораторії, розслідування, пошуки доказів та документів, розвідування та конспірація і т. д.

2. Веб-квест є досить не простим пошуком інформації в мережі. Учасники веб-квесту вчаться використовувати інформаційний простір Інтернету та хмарні технології для розширення пізнавально-творчої сфери, виконання проекту, пошуку відповідей на проблемні запитання.

3.Персональний квест, переважно присвячують видатній особистості та пов'язаними з її життям та творчою діяльністю місяцям. Такі квести, зазвичай, присвячено визначним ювілеям чи важливим датам та мають на меті викликати інтерес до життя та творчої спадщини видатної особистості

4. Сіті-квест – розважальна гра на місцевості з елементами міського орієнтування, під час якої учасники вирішують неординарні інтелектуальні завдання, досліджують історичне минуле, національно-культурні особливості, архітектуру, пам'ятки міста, села, країни.

5. Ескейп рум. У цій грі головною метою є пошук виходу з кімнати або відразу декількох виходів. На виконання цього завдання передбачають певний час. Вибратися гравцям допоможуть випадкові предмети, відповіді на загадки, вирішення завдань, розгадування головоломок. Зазвичай такого роду ігри відрізняються підвищеним детективним, пригодницьким сюжетом.

6. Екшн-квест передбачає не лише вирішення завдання, загадок, головоломок, швидке прийняття рішення, а й фізичні вправи (спортивні). Прикладом може слугувати «Козак-квест».

7. Квест-перформанс. Це гра, яка побудована у вигляді театральної дії за участю гравців. Вона передбачає наявність ігрового приміщення, завдань, декорацій, участь професійних акторів, які можуть або допомогти вибратися, або навпаки – зашкодити.

8. Хоррор (жахи) квест – це найоригінальніша і найяскравіша квест-гра. Під час її проведення учасники отримають гострі відчуття і адреналін, тобто, справжній фільм жахів гравцям гарантований. Будь-яка дія може вплинути на результат гри. У ній можна зустріти все: віртуальні світи, напад монстрів або інші жакливі елементи сюжету.

9. Морфеус-квест. Ця гра відрізняється від інших, оскільки гравцям зав'яжуть очі, і тому вони будуть покладатися тільки на свої органи чуття (слух, нюх і дотик). Завдяки уяві діти перенесуться в абсолютно різні світи або навіть планети. Допомогати їм протягом гри будуть спеціально навчені люди, які допоможуть зорієнтуватися в просторі.

Методику проведення квесту обумовлено чітко заданими параметрами або варіантами вибору для учасників (квесторів). Квест проводять за планом, відповідно якого допуск до кожного наступного етапу гри потребує розв'язання головоломок, загадок, логічних завдань, що стосуються загальної тематики гри. Педагог і учасники мають зважати на регламентовану кількість часу для обговорення.

Проблемні завдання, які ставляться у квесті, розвивають дослідницькі навички – аналіз випадкових, з першого погляду, відомостей, збір різних, дещо абсурдних як видається, даних.

Важливим є залучення всіх учасників, оскільки думку кожного враховують, навіть, якщо це тільки «рух у невідоме», висловлювання ідей, виконання певних практичних завдань. Акцентують увагу на використанні міжпредметних зв'язків, застосуванні знань у новій ситуації, що забезпечує розвиток різних компетенцій учасників.

Отже, основна ідея квесту – емоційне переживання подій та використання знань з метою їх нестандартного застосування та розвитку нових навичок і компетенцій.

Зазначимо, що упровадження квесту сприяє активізації інтелектуальної діяльності (аналіз, синтез, порівняння, систематизація тощо) шляхом створення спеціальних умов для виконання завдань, які потребують максимальних зусиль для їх вирішення; візуалізації матеріалу засобами наочності (реальних предметів, макетів, моделей, зображень кінофрагментів, фотографій, малюнків, умовних графічних знаків, символіки); формуванню командних якостей та стійких спільних інтересів в умовах необхідності прийняття швидких і адекватних рішень; розвитку моральних якостей, таких, як відповідальність, лідерство, дружба, взаємопідтримка і взаємодопомога.

Перевагами використання квесту у виховній практиці закладах освіти є:

- партнерська та командна взаємодія школярів, готовність підтримати один одного, прийняти швидкі рішення, працювати на спільний результат;
- виявлення прихованих якостей і здібностей учнів, потенційних лідерів, інтелектуалів, учнів-логістів, які вміють прорахувати на декілька кроків вперед;
- розвиток логічного і креативного мислення, інтуїції, вміння швидко орієнтуватися у ситуації та відшукати вихід з неї, знаходити спільну мову з різними людьми;
- занурення учнів у конкретну історичну епоху, певні обставини, оскільки всі сценарії мають тематичний характер;
- пошук аналогій та асоціацій між явищами і подіями;
- актуалізація інформації.

Проходження усіх етапів квесту дає змогу спільно пережити позитивні емоції, відчути себе частиною українського народу, спільноти, команди, потрібним іншим, це психологічно зближує учнів, налаштовує на позитив і дружбу між дітьми, сприяє розвитку комунікабельності, виховання любові до української культури, історії, мови і традицій. Доведено, що квести забезпечують не лише гартування дітей, а й розвиток ерудиції, логічного мислення, пам'яті, уваги, спостережливості.

Під час проходження квесту діти мають можливість більше спілкуватися, висловлювати власну думку. У них розвивається самостійність і самодостатність, уміння активно використовувати у житті набуті навички і компетенції.

Отже, особистісно орієнтована технологія формування національно-культурної ідентичності підлітків у закладах загальної освіти здатна забезпечити у сучасних умовах ефективність підготовки усіх суб'єктів виховного процесу до активної взаємодії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех, І. Д. (2014). Інноваційна виховна технологія: сутнісні положення і шляхи реалізації. Педагогіка і психологія, 1, 12–17.
2. Бодалев, А. А. (1993). Психология межличностных отношений. Вопросы психологи, 2, 86-89.
3. Журба К. О., & Шкільна І. М. (2017). Квест як засіб формування національно-культурної ідентичності підлітків/ Рідна школа, 11-12, 44 – 52.
4. Мішагіна, О. Д. Використання квесту як засобу активізації навчальної діяльності учнів. Взято з: http://osvita.ua/school/lessons_summary/edu_technology/34730/
5. Нісімчук, А. С., Падалка, О. С., & Шпак, О. І. (2000). Сучасні педагогічні технології. (Навчальний посібник). Київ: Просвіта.
6. Трайнев В. А., Теплышев, В. И. & Трайнев, И. В. (2008). Новые информационные коммуникационные технологии в образовании. Москва: Изд. Дашков и К.
7. Технологія підготовки і проведення квесту. Взято з http://www.zhu.edu.ua/mk_school/mod/page/view.php?id=10827.

ПРОДОВЖЕННЯ ЗА ПОСИЛАННЯМ:

<https://drive.google.com/file/d/1rnYO2wWfXParl1BPrm2iQznlCkJRDVDt/view?usp=sharing>